

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.014.5

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.1>

С. В. Ківалов

orcid.org/0000-0002-4651-1805

доктор юридичних наук, професор,

*академік НАПрН України, академік НАПН України, президент
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Державна політика України трансформується відповідно до викликів сучасності. В умовах військової агресії суспільні потреби у спеціалізованих працівниках зростають. Тому, кадровий потенціал з високим рівнем професіоналізму в сфері управління, права та політичних взаємовідносин потребує підсилення та оновлення, що вдало генерується системою вищої освіти, яка продовжує ефективно працювати в умовах підвищеної небезпеки.

Здобутки і перспективи освітнього процесу та підготовки кадрів стануть зрозумілі та оцінені при аналізі системи вищої освіти через п'ять, десять, двадцять п'ять років. В умовах демографічних змін, зацікавленості суспільства у розвитку знань і збагаченні індивідуальних можливостей стосовно професійної спеціалізації, виникає низка завдань щодо удосконалення освітнього процесу.

Для майбутнього української держави, її розвитку та відновлення якісні фахівці є невід'ємною складовою. Суспільно-політична доцільність та практична необхідність ефективних рішень формуються через працівників, які мають високий рівень науково-практичних знань та швидко реагують на проблеми викликів сучасності.

Загалом, система вищої освіти вдало адаптувалась до викликів ще до війни, оскільки пандемія коронавірусу змінила реалії формату звичної освіти. Разом з тим, комунікація та суспільна адаптація доповнюються новими формами за допомогою кіберпростору та можливостей соціальних мереж, що збільшує ефективність у спілкуванні та зменшує затрати в часі. Тому, виклики сьогодення трансформували структури освітньої системи, діяльність закладів вищої освіти та осучаснили методики забезпечення освітніх програм.

Разом з тим, важливим та актуальним завданням є збереження кадрового потенціалу професорсько-викладацького складу та формування покоління працівників сфери політико-правових відносин, готового до якісного усвідомлення реального стану політичної системи держави та пошуку ефективних форм її удосконалення.

Наукові дослідження розвитку системи вищої освіти щодо підвищення якості кадрового потенціалу актуалізується в умовах військового стану та активно розвивається як в Україні так і за її межами. Серед дослідників системи освіти у вітчизняній науці варто відзначити таких науковців як: О. Шаров, В. Карпуша, В. Сиченко, О. Шевченко, С. Рибкіна та інші.

Наявні наукові розробки щодо освіти в умовах війни свідчать про актуальність та затребуваність досліджень про кадровий потенціал як невід'ємний елемент розвитку української державності та системи органів управління. Тому аналіз існуючих видів загроз та проблем щодо системи вищої освіти, які збільшуються в умовах війни, є джерелом систе-

матизації знань та удосконалення діяльності системи освіти у формуванні якісного кадрового потенціалу.

Зокрема, метою даної статті є аналіз функцій системи вищої освіти щодо підготовки кваліфікованих фахівців та оцінка їх значення у післявоєнній відбудові української держави. Для досягнення мети поставлені такі завдання: розглянути цінність діяльності системи вищої освіти в умовах війни; проаналізувати потребу збереження професорсько-викладацького складу, як потенціалу для підготовки ефективних кадрів; проаналізувати цінність кадрового потенціалу фахівців у сфері державного управління; визначити можливі ефективні напрямки розвитку системи вищої освіти. При дослідженні означених питань використано цілий комплекс наукових методів, зокрема, системний метод, аналіз та синтез, історичний метод, прогностичний метод.

Виклики війни та коронавірусу значно вплинули на розвиток та вдосконалення системи освіти. Адже, вища освіта завжди діяла як вагомий фактор покращення культури та економіки, а найважливіше – розкривала людський потенціал. Проте, сьогодні на освітню діяльність впливають ряд негативних чинників, таких як: збільшення рівня вимушено-переміщених осіб – громадян України; руйнування закладів освіти внаслідок військових дій, що збільшує потреби на відновлення, а не на модернізацію; переміщення закладів освіти у безпечніші області, що потребує транспортування матеріально-технічної бази і професорсько-викладацького складу, а також самих здобувачів, які є основою для діяльності закладу вищої освіти.

Окрім того, щоденні збільшення постраждалих від військових дій впливають на психоемоційний стан усіх громадян, в тому числі учасників освітнього процесу. Не вирішеними залишилися деякі проблеми освіти, котрі виникли ще до епідемії COVID-19 та повномасштабних воєнних дій, але на певний час залишаться і в післявоєнний період, тому їх усвідомлення сприятиме швидкому та ефективному подоланню у майбутньому.

Правова основа діяльності закладів вищої освіти побудована на Законі України «Про вищу освіту» (Закон України, 2014, ст. 2004) та «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки», затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України (Розпорядження, 2022), котрі визначають завдання модернізації вищої освіти як ключової ланки у формуванні кадрового потенціалу, в тому числі для системи управління у державі. Хоча ціннісна база для системи вищої освіти сформована ще на початку становлення української незалежності, проте вона залишається актуальною по теперішній час. Її головна ідея полягає в тому, що «Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу; виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень; національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні» (Державна національна програма, 1994).

Окрім чинного базового законодавства виникає потреба в постійному оновленні програм та норм, які стають актуальними для бажаючих стати здобувачами освіти в Україні. Серед останніх важливу роль відіграють особи з тимчасово окупованих територій як громадяни країни, які не можуть виконати усі умови для вступу у вищі навчальні заклади. Окрім того, виникає потреба зміни умов для громадян держави, які виїхали за кордон, проте бажають працювати та отримувати знання в Україні. І саме заклади вищої освіти можуть забезпечити правильні орієнтири для громадянської позиції та професійної стійкості в реалізації стратегій розвитку суспільства.

Стратегія щодо розвитку української держави складається з таких важливих елементів як: забезпечення національних інтересів та дотримання міжнародних зобов'язань, ратифікованих Україною, щодо «подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах; побудова мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями; забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства; високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я» (Сиченко, 2022).

Для цього сучасна система управління потребує патріотично налаштованих фахівців з чіткою політичною позицією, для ефективної діяльності та суспільної результативності. Тому,

для отримання таких фахівців необхідна добре відпрацьована система взаємопов'язаних елементів у вищій освіті, котрі сприятимуть досягненню бажаного результату.

У зв'язку з цим, важливою складовою у формуванні якісної вищої освіти є кадровий склад професорсько-викладацького корпусу, який надає освітні послуги кваліфіковано і спеціалізовано до сфери інтересів здобувачів. В умовах війни українські вчені відчували підтримку світу, багато викладачів змогли отримати гранти для вдосконалення сфери своїх інтересів за кордоном, отримали можливість обміну досвідом, проте дуже важливо для майбутнього країни збереження такого потенціалу для українських здобувачів та української держави. Бо вони здатні окреслити правильні орієнтири та ціннісні установки для здобувачів, які отримали велику травму війни, що є обов'язковою умовою в сучасних реаліях.

Відповідно до інформаційно-аналітичного звіту 2023 р. Міністерства освіти та науки України та Інституту освітньої аналітики щодо стану освіти і науки України в умовах війни «станом на 5 вересня 2021 р. налічувалося 445 367 педагогічних працівників, на 5 вересня 2022 р. – 402 793 особи. За даними місцевих органів управління у сфері освіти, у 2021/2022 н. р. за кордон виїхали майже 24 тис. педагогічних працівників, на сьогодні ця цифра зменшилася до близько 12 тис. осіб. Отже, спостерігається позитивна тенденція повернення педагогічних працівників додому» (Освіта і наука, 2023).

Такі статистичні дані, зазначені Міністерством освіти та науки України, демонструють потребу у зацікавленні та збереженні кадрового потенціалу працівників сфери освіти. І важливу роль в системі освіти відіграють саме викладачі вищих навчальних закладів, які займаються самовдосконаленням та професійним дослідженням проблемних сфер суспільства і розуміють потребу формування якісних спеціалістів для держави, яка знаходиться в стані кардинальних змін. Професорсько-викладацький склад сфери освіти – це еліта для будь-якої держави, яка формує суспільний потенціал, нові покоління для реалізації прогресу і досягнення балансу у суспільних відносинах та потребах.

Що ж до молодих вчених, то вони, нажаль, продовжують залишати сферу наукової діяльності. Так, за інформацією, що була зібрана МОН України, більш ніж 5 % молодих науковців, які працювали у ЗВО, змінили місце перебування й виїхали з території України до інших країн. Стосовно галузевих академій наук ситуація набула загрозливого характеру: змінили місце перебування й виїхали з території України до інших країн 43 % молодих науковців. (Освіта і наука, 2023).

Тому, потрібна зміна парадигми щодо ролі науково-педагогічних працівників, їх цінності та підтримки в економічному аспекті, оскільки оплата праці таких працівників зберігається на рівні професій сфер обслуговування. Така тенденція, в умовах збільшення можливостей в країнах-партнерах для науковців, може спричинити дефіцит працівників, які формують найцінніше – молоде покоління громадян, які мають відновлювати повосенню Україну.

Окрім того, варто звернути увагу на стан зменшення чисельності бажаних навчатись в межах України. Тенденція щодо зменшення кількості осіб, які навчаються, відбувалась поступово з моменту становлення незалежної України. Цьому сприяли різні чинники, проте повномасштабне вторгнення агресора кардинально пришвидшило такі процеси. Так, «відповідно до інформації Державної служби статистики України, відбувається процес поступового скорочення кількості студентів, аспірантів і докторантів. На початок 1990–1991 н. р. в українських закладах вищої освіти навчалося 881 300 здобувачів вищої освіти. У 2007–2008 н. р. ця цифра досягла – 2 372 500 осіб, після чого почала поступово зменшуватися» (Сиченко, 2022).

Разом з тим, варто розуміти, що для здобувачів, які бажають вчитися за кордоном, сьогодні є чудові можливості та пільги в умовах війни, тому серед української молоді, що прагне навчатись, стають привабливими такі країни як: Польща, Великобританія, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Чехія, Іспанія, Канада, Італія, Австрія, Франція. Основним пріоритетом є безкоштовне навчання в закладі освіти або досить низький рівень оплати, безкоштовні курси мови країни, яку обирають українські молоді громадяни. Окрім того, вектор вибору країни залежить від специфіки пріоритету сфери навчання, а також розвитку і активності української діаспори в окремих країнах.

Тому ключовими факторами щодо збереження кадрового потенціалу, підготовки молодих спеціалістів є доступ до освіти в усіх можливих формах, а також забезпечення якісних знань в обраній сфері інтересів здобувачів. Надання доступу до якісної вищої освіти усім бажаючим громадянам України, які знаходяться за межами держави, також формує базу на повернення фахівців.

Також важливо, що Міністерство освіти та науки України ставить собі за мету удосконалити цифрову освіту як інструмент збереження української молоді, що навчається. Разом з тим, акцентується увага на задоволенні бажання безпечної освіти здобувачів, котрі залишаються в Україні. Зокрема, наявність надійного укриття, в умовах війни є основою для безпечного навчання та зацікавлення українських абітурієнтів.

Війна змінює ціннісні пріоритети в освіті, як і в інших сферах суспільного життя, демонструє нові виклики та формує нові завдання. До основних орієнтирів у сфері вищої освіти варто віднести: облаштування місць для безпечного перебування в умовах повітряних загроз та організацію безпечного навчання для студентів; збільшення комп'ютерного обладнання для реалізації спілкування з бажаючими отримати українську освіту з-за кордону; збільшення грантової підтримки щодо окремих сфер досліджень, з метою реалізації наукового потенціалу у сучасних проблемних питаннях; швидка нормотворча реакція на виклики сучасності щодо вищої освіти та специфіки вступу абітурієнтів на перший та другий рівні вищої освіти.

Окрім цього, варто сконцентрувати увагу на післявоєнній освіті, її проблемах та викликах, які потрібно обговорювати ще до закінчення війни, з метою визначення стратегії дій. Так, експерти уже в умовах війни формують узагальнене бачення основних пріоритетів освіти після війни, а саме: «подолання викликів воєнних руйнувань, переосмислення та вироблення нового бачення ролі системи освіти загалом для забезпечення її всебічного розвитку, створення позитивних умов для трансформації мережі закладів освіти, яка відповідатиме соціальним та економічним потребам України; підвищення якості освіти, підтримка забезпечення інноваційного навчального та дослідницького середовища, посилення співпраці зі стейкхолдерами задля досягнення позитивних результатів для студентів і стейкхолдерів» (Rebuiding, 2022).

Така система пріоритетів вищої освіти досить реалістична та відповідає викликам сучасності. Важливе значення щодо збереження та вдосконалення системи вищої освіти мають саме спеціалісти, які зацікавлені у подальшому практичному застосуванні набутих знань, тому варто сконцентрувати увагу на правильний вибір спеціалізації у закладах освіти для кожного абітурієнта, оскільки в умовах зменшення кількості бажаючих отримати вищу освіту в закладах України, рівень конкурентності зменшується, а відповідно і зменшується бажання до самовдосконалення. А це може стати загрозою для управлінської системи в подальшому.

Тому, важливим елементом у вдосконаленні системи вищої освіти є власна відповідальність вищів та стремління кожного навчального закладу до розвитку та покращення. Для реалізації поставлених завдань доцільно надати більшу фінансову автономію університетам та удосконалити систему управління з метою подолання втрат у навчанні, які спричинені пандемією COVID-19 та збройною агресією РФ проти України.

У зв'язку з усім вищезазначеним варто наголосити, що заклади вищої освіти є важливою складовою у післявоєнній відбудові України, оскільки формують найважливіше для держави – кадровий ресурс. Війна в Україні продемонструвала, що завдяки згуртованому населенню можливо переломити будь-які плани та розрахунки агресора. Не зважаючи на військову агресію відбувається вдосконалення та розвиток можливостей усіх учасників освітнього процесу в Україні. Цифровізація освітнього процесу продемонструвала зручні форми для засвоєння освітнього матеріалу та перевірки рівня знань у здобувачів, відкрила можливості здійснення спеціалізованих напрямків досліджень та підвищення кваліфікації викладачів. Разом з тим, окреслились ряд суб'єктивних та об'єктивних викликів, які потрібно вирішувати в освітньому процесі для збереження як професорсько-викладацького контингенту, так і студентського корпусу.

Реакція на виклики матеріального та ціннісного характеру щодо вищої освіти є ознакою динамічного прогресу у переорієнтації пріоритетів та модернізації вищих закладів освіти. Це важливі і актуальні завдання і для держави, і для громадськості, бо саме в закладах вищої

освіти формують вектор освітньої політики держави зі стратегією, орієнтованою на повоєнні кроки цивілізаційного розвитку України та її євроінтеграцію.

Література

- Державна національна програма «Освіта» Україна XXI століття. Київ: Райдуга. 1994. 61 с.
- Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38, ст.2004. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Освіта і наука України в умовах воєнного стану. *Інформаційно-аналітичний збірник*. Міністерство освіти і науки України. Інститут освітньої аналітики. 2023. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» від 23 лютого 2022 р. № 286-р URL:<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->
- Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report 1. Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P.358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf.
- Сиченко В.В., Шевченко О.О., Рибкіна С.О. Проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення в післявоєнний період. *Механізми публічного управління*. Том 33 (72) № 6 2022. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf

References

- Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» Ukraina XXI stolittia. [State national program «Education» Ukraine of the XXI century] (1994) Kyiv: Raiduha. 61 s.[in Ukrainian]
- Zakon Ukrainy (2014) «Pro vyshchu osvitu» [About higher education] Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 37-38, st.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian]
- Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Education and science of Ukraine under martial law.](2023) Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Instytut osvitnoi analityky. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf> [inUkrainian]
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (2022) «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukrainina 2022–2032 roky» [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032] № 286-r URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> [inUkrainian]
- Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report (2022) Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P.358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf. [inEnglish]
- Sychenko V.V., Shevchenko O.O., Rybkina S.O. (2022) Problemy systemy vyshchoi osvity v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia v pisliavoiennyi period. [Problems of the system of higher education in Ukraine and ways to solve them in the post-war period] *Mekhanizmy publichnoho upravlinnia*. Tom 33 (72) № 6 2022. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf [in Ukrainian]

Анотація

Ківалов С. В. Формування кадрового потенціалу закладами вищої освіти в умовах війни. – Стаття.

Російське вторгнення в Україну стало найзначнішим збройним конфліктом у Європі XXI століття. Війна змусила всі сфери суспільного життя адаптуватися до нових реалій. Динамічні зміни в системі освіти та органах державного управління демонструють виклики, які в умовах війни ставатимуть все більш актуальними.

Турбулентність соціальної структури держави становить загрозу для суспільно-політичного розвитку. Але водночас вона є джерелом можливостей і трансформацій системи суспільно-політичних відносин. В умовах війни суспільство і держава в усіх сферах життєдіяльності консолідуються у пріоритеті безпеки та захисту молодого покоління, яке має розвивати всі напрямки повоєнного функціонування держави на українських землях. Для ефективного використання таких можливостей молодь потребує формування базових знань з менеджменту, права, традицій, культурних цінностей.

Сучасна українська держава в умовах свого демократичного переходу переживає різні кризові етапи та потребує підвищення освітнього потенціалу сучасної молоді. Трансформація державних установ вимагає актуалізації академічної спеціалізації працівників. Хоча, наприклад, правоохоронні органи

чи суди висувають специфічні вимоги до своїх працівників, система державного управління в цілому та спеціалізована підготовка управлінських кадрів для країни, яка перебуває у стані війни, є основною потребою.

Тому викликом для сучасної системи освіти є залучення молодих громадян України до нової освітньої парадигми, яка формується в українській державі. Реалізація мети стикається з численними перешкодами та викликами, але єдиний можливий шлях – це забезпечити найкращі стандарти вищої освіти. Тільки освічені громадяни можуть гарантувати післявоєнну відбудову та сталий розвиток України.

Ключові слова: освіта, воєнний стан, кадровий потенціал, державне управління.

Summary

Kivalov S. V. Formation of personnel potential by institutions of higher education in conditions of war. – Article.

The Russian invasion of Ukraine became the most significant armed conflict in 21st-century Europe. The war forced all spheres of social life to adapt to new realities. Dynamic changes in the education system and public administration bodies demonstrate challenges that will increase in relevance as the war progresses.

The turbulence of the state's social structure is a danger to socio-political development. Still, at the same time, it is a source of opportunities and transformations for the system of socio-political relations. In the conditions of war, society and the state in all spheres of life are consolidated in the priority of safety and protection of the young generation of Ukrainians, who must develop all areas of the post-war functioning of the state on Ukrainian lands. To effectively use such opportunities, the young generation of Ukrainians needs the formation of basic knowledge in management, law, traditions, and cultural values.

The modern Ukrainian state, in the conditions of its democratic transition, is going through various crisis phases and needs to increase the educational potential of contemporary youth. The transformation of public institutions demands the actualization of the academic specialization of employees. Although law enforcement agencies and courts create specific demands, a system of public administration and their specialized training for a country at war is a basic need.

Therefore, the challenge for the modern education system is the involvement of young Ukrainian citizens in the new educational paradigm emerging in the Ukrainian state. The implementation of the goal faces numerous obstacles and challenges, but the only possible way is to provide the best higher education standards. Only educated Ukrainians can ensure the after-war rebuilding and sustainable development of Ukraine.

Key words: education, martial law, personnel potential, public administration.